

Історичне Різдво Ісуса Христа

ПЕТРО БАЛОГ

18 ГРУДНЯ 2025

У Святому Письмі не вказаний ні день, ні конкретний рік, коли народився Христос (через що окремі християнські течії відмовлятися від святкування Різдва). Та що ми все-таки знаємо з Біблії про народження Ісуса? Хто з євангелістів описує цю подію? Чи все з написаного слід розглядати як історичні факти — зокрема згадки про зорю, яка зупинилася, чи про мудреців, які принесли «золото, ладан і смирну»? Відлік нашої ери пов'язують із Різдвом Христовим — та чи справді Ісус народився у 1 рік нашої ери?

Новий Завіт про Різдво Ісуса

Про Різдво Ісуса пишуть двоє з чотирьох євангелістів: Матей (у розділах 1 і 2) і Лука (від 1, 46 до 2, 40). Їхні розповіді доповнюють одна одну: наприклад, Лука пише про ангелів і пастухів, Матей — про мудреців зі Сходу й зірку над Вифлеємом. Якись події там реалістичніші, і біблісти не мають великих застережень щодо них, інші — більш катехитичні й подані притчево, як-от мудреці й зірка, втеча до Єгипту, вбивство Іродом немовлят віком до двох років. Про це все, тобто передусім про другий розділ Євангелія від Матея, можна окремо говорити, пояснюючи, що і як Матей хотів сказати читачеві, але коротко зазначимо, що про символічність цих подій писали вже визначні Отці Церкви, а сьгоднішні дослідники Святого Письма — і поготів.

Лука і Матей у своїх Євангеліях доходять, так би мовити, до кінця — і тому саме від них ми довідуємося про початки. Справа в тому, що Добру Новину спочатку проголошували, говорячи передусім про смерть і Воскресіння Ісуса Христа заради нашого спасіння. Це була так звана керигма, тобто урочисте проголошення спасительних дій Бога на землі. Дещо пізніше почали проповідувати також історію земного шляху Спасителя, з усіма подіями та промовами, які відбувалися на цьому шляху, відтворюючи її зі слів свідків цих подій, передусім апостолів. Ще пізніше це все записали євангелісти — і особливості їхніх розповідей залежали від того, із якими свідченнями чи документами кожен працював над своїм текстом. Так у Євангеліях з'явилися розділи, які передували смерті і Воскресінню Христа. У Марка і Йоана ці попередні події починаються від хрещення в Йордані, а Матей і Лука пішли далі й описали появу Месії в цьому світі (Лука, втім, дійшов до самого кінця й переповів іще й історію Благовіщення).

Рік народження Ісуса Христа

Із того, що подають євангелісти, складно вирахувати дату Різдва. Наприклад, Лука пише: «Тими днями вийшов наказ від кесаря Августа переписати всю землю. Перепис цей, перший, відбувся, коли Сирією правив Квіріній» (Лк 2, 1-2). Квіріній правив у Сирії та справді проводив перепис, але його правління припадало вже на 6 рік н. е., коли відбувся історично зафіксований перепис, який був «другим», а не, як пише Лука, «першим». Зрештою, пізніше Лука згадуватиме цей другий перепис і події, які тоді відбувалися в Юдеї, у Діяннях апостолів (див. Діян 5, 37).

Більшість дослідників доходить висновку, що Лука помилково поміщає Квірінія при першому переписі, про який ніхто не згадує; тимчасом про другий перепис пише тодішній історик Йосиф Флавій. Інші науковці припускають, що той перший перепис усе-таки був, просто нотаток про нього не залишив ніхто із сучасників, і що він відбувся за часів Ірода Великого. Окрім того, деякі археологічні розкопки нібито натякають — хоча і не прямо — що Квіріній міг двічі бути намісником Сирії, уперше — ще до нашої ери. Ще дехто тлумачить, що, коли Лука пише: «Перепис цей, перший, відбувся, коли Сирією правив Квіріній» (Лк 2, 2), — то слово «перший» (грецькою «*prote*») можна перекласти як «перш ніж», «перед»; тобто хтось інший робив цей перепис — перед намісництвом Квірінія. Зрештою, Тертуліан іще наприкінці II століття твердив, що перепис провів один з попередників Квірінія, а саме Гай Сентій Сатурнін, який був римським намісником Сирії від 9 до 7 або 6 року до н. е. За його часів і був царем Юдеї Ірод Великий, про якого є мова у Євангеліях від Матея і Луки.

І тут починається цікаве. Ірод Великий був царем Юдеї — призначений Римом — від 37 до 4 року до н. е. Про нього євангеліст Матей згадує у другому розділі, а Лука — при нагоді опису історії народження Йоана Хрестителя (див. 1, 5). Отже, базуючись на цих даних, Христос напевно народився не в 1 році н. е., а раніше — щонайменше в 4 році до н. е. (а науковці припускають, що навіть у 6 році до н. е.). Тобто наш 2024 рік — це, якби точно рахувати «від Різдва Христового», десь 2030-й. Звідки ж узялася помилка?

Наша ера і помилка Діонісія Малого

Помилку запровадив винахідник «нашої ери», а саме Діонісій Малий, святий монах із Балкан, що проживав у Римі у першій половині VI століття. Він на замовлення папи Йоана I опрацював 525 року нові календарні таблиці, подібні до тих, які раніше були укладені в Олександрії для потреб пасхалії. У той час християни мали юліанський календар, але датація велася від початку правління імператора Діоклетіана, а саме від 284 року. Роки в Римі в часи Діонісія, тобто у VI столітті, називалися іменами консулів, які в ці дати правили, — і, щоб «викинути з календаря» цього ворога християнства, Діоклетіана, було вирішено починати літочислення від Різдва Христового. Діонісій порахував, що Христос народився у 753 рік після заснування Рима — і власне тут помилився на 4-6 років.

Яким це сталося? Діонісій узяв з Євангелія від Луки, що Христу на початку його публічної діяльності було «якихось років тридцять» (див. Лк 3, 23). Узяв до уваги також, що Христа розіп'яли напередодні єврейської Пасхи за правління імператора Тіберія. Використовуючи місячний і сонячний календарі, монах вирахував тодішню дату Пасхи — і вона припала в нього

на 25 березня 31 року «після народження Ісуса». Шляхом складних обчислень Діонісій дійшов висновку, що рік, коли він писав свої таблиці, є 525 роком від Втілення Ісуса Христа (саме втілення, а не народження, тобто за 9 місяців до Різдва!).

Олександрійські пасхальні таблиці й деякі інші календарі, які Діонісій при обчисленні проігнорував, датували Втілення Христа ранішим часом. Однак саме таблиці Діонісія поступово набули популярності, і його визначення Anno Domini Nostri Iesu Christi (скорочено А. Д.), тобто «Року Господа нашого Ісуса Христа», стали використовувати для відліку від початку нашої ери. Якщо Втілення, за Діонісієм, відбулося 25 березня 1 року н. е., то Різдво Христове, відповідно, припадає на традиційну вже тоді дату — 25 грудня 1 року н. е.

Сумніви щодо обчислень Діонісія Малого

Одним із перших, хто поставив під сумнів обрахунки Діонісія, а отже й рік народження Христа, від якого обчислюється початок нашої ери, був польський єзуїт та історик Лаврентій Суслиґа (1570–1640). Пишучи свою дисертацію 1605 року, Суслиґа вказав як правдоподібнішу дату народження Христа 4 рік до н. е. Він базував це твердження на аналізі хронології життя царя Ірода й деяких його нащадків.

Дещо пізніше німецький астроном Йоганн Кеплер (1571–1630), прочитавши дисертацію Суслиґи, визначив роком смерті царя Ірода Великого 4 рік до н. е. Ця теза базувалася на творах Йосифа Флавія, із яких можна було зробити висновок, що Ірод Великий помер десь у 4 або 3 році до н. е. Кеплер, однак, звернув увагу на інший факт із цих творів — а саме на те, що напередодні смерті Ірода відбулося місячне затемнення; тож він підрахував, що ця подія відбулася 4 року до н. е.

Отже, Ісус не міг народитися після цієї дати, лише перед нею. Додаючи тут факт про перепис, який при народженні Христа напевно не був тим «другим», тільки попереднім, отримаємо десь 6 або навіть 7 рік до н. е. як історичний рік Різдва Христового. Це все, звісно, гіпотези, але напевно більш імовірні за тезу, що Христос народився 1 року н. е.

25 грудня як день народження Ісуса Христа

Різдво Христове більшість християн святкує 25 грудня, хоча ймовірність, що Христос

народився 25 грудня, менша за один відсоток. На цю дату не сильно звертали увагу в перші віки християнства: приміром, Ірєней Ліонський (†202) чи Тертуліан († бл. 220) взагалі не згадують про це свято в літургії, а тим більше про його дату. Деякі натомість, як-от Оріген (†256), навіть висміювали спроби прив'язати Різдво до якоїсь дати, до яких вже в його часи вдавалися християни Рима, пишучи, що таємницю Божого Різдва неможливо зафіксувати, як ми робимо з нашими днями народження. Для Орігена спроба визначити конкретний день для Різдва — це «язичницька практика».

Утім, 25 грудня поступово почало закріплюватися як дата свята, бо в юліанському календарі це був день зимового сонцестояння, тобто найкоротший день року, а далі дні довшали, світлішали — гарний символ приходу Христа у світ, щоб його «роз'яснити своєю присутністю». Крім того, у римських язичників це був день народження бога Непереможного Сонця (Dies Natalis Solis Invicti), перейнятий зі східного культу бога Мітри, а тому поміщення на цю дату Різдва Христа, Сонця світу, було символічним кроком. Але ще до цієї адаптації східного свята Непереможного Сонця римляни-язичники під кінець грудня мали свій язичницький фестиваль — Сатурналії, у яких християни, ясна річ, відмовлялися брати участь.

Варто, однак, додати, що вміщення Різдва Христового на день язичницького свята Народження Непереможного Сонця є лише теорією — про таку заміну не згадує ніхто з християнських авторів. Натомість християни знали, що на 25 грудня припадає день зимового сонцестояння, а потім день стає довшим і світлішим. І в різдвяних проповідях того часу справді є багато згадок про те, що Христос — це «наше Світло», «наша Ясність», Той, хто розсіює темряву. Тому визначення дати Різдва було насамперед пов'язане з астрономією і календарем, а тільки другорядно — із заміною язичницьких святкувань. Власне, це не християни перейняли язичницький день і помістили на його місце своє свято, а тільки пізніше до християнського Різдва 25 грудня почали додаватися язичницькі елементи: приміром, ялинка, взята від друїдів, чи наші «коляди», «дідухи» тощо.

Ще у II столітті Різдво Христове деякі християни Римської імперії святкували у другій половині квітня. Учитель Орігена, Климент Александрійський, що жив на початку III століття, говорить про 17 листопада як про день Різдва Христа (хтозна, на якій підставі), хоча також згадує твори «деяких, що святкують Різдво 21 березня, інші — 21 квітня, а ще інші 20 травня»; про 25 грудня в нього взагалі не йдеться. Та вже в середині IV століття дата 25 грудня домінує, якщо йдеться про літургійний спомин Різдва Христового.

До речі, деякі дослідники пов'язують уміщення Різдва Христового на 25 грудня з датою Його смерті. Ще в часи Тертуліана існували перекази, що Христос помер того самого дня, коли й прийшов у цей світ. Це відповідало давній юдаїстичній традиції, за якою Сотворіння й

Відкуплення мають відбутися того самого дня. У Вавилонському Талмуді, створеному на межі XIII–XIV століть, є розповідь про дискусію двох рабинів із II століття: один із них твердить, що «місяця нісана був сотворений світ, у нісані народилися патріархи, на Пасху теж народився Ісаак, у нісані наш народ був викуплений з Єгипту, [...] і в нісані також наш народ у майбутньому буде остаточно викуплений» (див. Rosh Hashanah 11a).

Тертуліан десь біля 200 року писав, що день 14 нісана, тобто п'ятниця розп'яття Христа — це наше 25 березня. І саме цього дня святкувалося Благовіщення. Відповідно, через 9 місяців, тобто 25 грудня, маємо народження Христа. Про 25 березня як про день смерті Христа у трактаті «Про сонцестояння і рівнодення» писав на початку IV століття анонімний автор із Північної Африки: «Саме тому наш Господь був зачатий за вісім днів перед квітневими календами [25 березня], і це є одночасно день страстей Господніх і Його зачаття». На підставі цього він логічно ставить день Різдва на 25 грудня (див. *De solstitia et aequinoctia conceptionis et nativitatis Domini nostri Iesu Christi et Iohannis Baptistae*). Августин повторює цю ідею в одній із проповідей про Трійцю (див. Проповідь 202).

На Сході подібно вираховували день смерті Христа, спираючись на 14 нісана, але використовували не юліанський календар, як це робив Тертуліан, а грецький — тому виходило 6 квітня. Відповідно, Різдво через 9 місяців припадало на 6 січня — разом із Епіфанією (Богоявленням). Так воно й залишилось у вірмен, лише Благовіщення пересунулося на один день, на 7 квітня.

Тобто традиція вміщення Різдва Христового на 25 грудня має радше юдаїстичне коріння, аніж язичницьке.

Поширення традиції

354 року вперше згадується — і потім у різних авторів повторюється — 25 грудня як день Різдва Христового (див. *Chronographus anni CCCLIII*). У календарі з 354 року Діонісій Каліграф покликається на 336 рік, коли в Римі християни святкували Різдво Христове 25 грудня, пишучи: «Hos cons. dominus Iesus Christus natus est VIII Kal. Ian. d. Ven. luna XV», — тобто: «При цих консулах Господь Ісус Христос народився у 8-й день до січневих календ у п'ятницю 15-го місяця» (див. *Monumenta Germaniae Historiae. Auctorum Antiquissimorum*, Berolini 1892, IX). Одним із перших відомих проповідників, що говорив про 25 грудня як про день Різдва Христового, був єпископ Верони Зенон (362–380). Однак найімовірніше, що 25 грудня пов'язували з Різдвом і раніше: скажімо, Августин у тексті, написаному біля 400 року, згадує

еретиків-донатистів з Північної Африки, які 312 року «святкували Різдво 25 грудня, але відмовлялися святкувати Епіфанію 6 січня».

Із Заходу ця дата досить швидко перебралася на Схід. 370 року Василій Великий, архієпископ Кесарії Каппадокійської в Малій Азії, пише про 25 грудня як про день Різдва Христового. 380 року Григорій Назіанський, архієпископ Константинополя, також згадує 25 грудня як день Різдва. 386 року Йоан Золотоустий, перебуваючи ще в Антіохії, говорить про цю дату, пов'язуючи її з Різдвом: в одній з проповідей він каже, що «не минуло й десяти років, як цей день став відомим і в нас». 432 року, Кирило Александрійський говоритиме як про щось очевидне, що 25 грудня ми християни, святкуємо Різдво Христове.

В Єрусалимі у IV столітті свято Різдва Христового ще не було відоме як окремий літургійний спомин — тоді святкували тільки Богоявлення, що припадало на 6 січня. Проте вже наступного століття, а саме за патріарха Єрусалима Ювеналія (418–458) і тут починають святкувати Різдво Христове як окреме свято — і теж 25 грудня. Щоправда, наступні патріархи скасували це свято як «не наше, не традиційне», об'єднавши його знову з Богоявленням, але в VI столітті його знову повернули й уже на постійній основі святкували 25 грудня. Вірмени аж до початку XIV століття святкували тільки Епіфанію (поєднану з Різдвом), проте 1306 року виокремили Різдво як самостійне свято. Сьогодні, щоправда, лише вірмени-католики святкують Різдво окремо від Епіфанії, бо Вірменська Апостольська Церква й далі має в календарі лише день Богоявлення — а Різдво разом із ним.

Августин в одній із проповідей з приводу урочистості Різдва Христового, написаній на початку V століття, так обґрунтовує святкування 25 грудня: «Отже, Він народився в день, який є найкоротшим у земному році, а наступні дні починають тепер збільшуватися. А тому, Він (народжуючись), низько нахилившись, щоб підняти нас, обрав цей найкоротший день, але в цей же день починає бути все більше світла» (Проповідь 192). Уже у V столітті 25 грудня було остаточно затверджене для майже всього християнського світу як дата Різдва. Особливо папа Лев Великий (440–460 роки понтифікату) виголосив багато проповідей про Різдво Христове, зокрема й про його день — 25 грудня.

Отже, 25 грудня, хоч і має давню традицію, — це символічна дата. Звісно, сьогодні вона «точніше символічна», аніж інші, з огляду на більшу точність григоріанського календаря. Цього дня більшість християн світу святкує Різдво — тож ця дата ще й у певен спосіб об'єднує. Адже, не знаючи точної дати народження Христа, треба вибрати якусь одну, щоб символічно того самого дня літургійно святкувати цю велику подію і велику Таємницю нашої віри.

ПЕТРО БАЛОГ

18 ГРУДНЯ 2025

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**